WAR POETRY - IDENTITARIAN ISSUES IN THE POEMS WRITTEN ON THE BATTLEFIELD BY ROMANIAN PEASANT SOLDIERS FIGHTING FOR THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY

Valentin TRIFESCU
"Alexandru Ioan Cuza" University of Iaşi

Abstract: Traditional poetry gave Romanian peasant soldiers from the Austro-Hungarian army the opportunity to make a communicational puzzle that brought together highly expressive, ideatic and imagistic known folk verse – thus sparing them of describing their feelings via a different genre (such as prose) they were not familiar with or had previously worked on.

Keywords: traditional poetry, collective identities, First World War, myth, Austria-Hungary.

Pentru Anca Elisabeta Tatay

„[…] *Lângă cortu-i, unul dintre fiii falnicului domn*
Sta zâmbind de-o amintire, pe genunchi scriind o carte,
S-o trimită dragei sale, de la Argeş mai departe:
«*De din vale de Rovine*
Grăim, Doamnă, către tine,
Nu din gură, ci din carte,
Căci ne eşti aşa departe […]»"
Mihai Eminescu, *Scrisoarea III* (1881)

Introducere

Cunoaşterea stării de spirit şi a realităţilor care au fost trăite de către soldaţii români participanţi la Marele Război, în cadrul armatei austro-ungare, a fost mai degrabă influenţată de istoriografiile paralele ale „Statelor succesoare", care au impus o grilă de lectură naţională / naţionalistă a trecutului, emisă întotdeauna de la Centru. Vocea participanţilor direcţi la evenimente a fost de cele mai multe ori puţin cunoscută – ea fiind acoperită de discursul istoriei oficiale – ori interpretată parţial şi tendenţios. În acelaşi timp, perspectiva asupra realităţilor trecute a fost monopolizată de mărturiile intelectualilor (ofiţeri şi nu soldaţi de rând) publicate încă din timpul războiului, care au avut o puternică semnificaţie propagandistică, sau de mărturiile apărute imediat după război, în care, datorită faptului că de această dată erau scrise din tabăra învingătorilor, au fost făcute critici dure la adresa monarhia habsburgice[1].

[1] Jean-Noël Grandhomme, *Les Paysans Roumains sous l'uniforme hongrois en 1914. Lecture critique des souvenirs d'Octavian Tăslăuanu, Trois mois de campagne en Galicie*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2,

Există nenumărate paliere de înţelegere a mărturiilor lăsate de participanţii români din Transilvania la Marele Război. Istoricul trebuie să ţină cont în permanenţă de fragmentaritatea mărturiilor, de natura lor (scrisă sau orală), de genul lor (jurnal de război, memorii, scrisori, poezii sau cântece compuse în timpul desfăşurării războiului), de originea socială, de convingerile ideologice sau de formaţia intelectuală şi gradul de alfabetizare al soldaţilor. Trasarea unor linii directoare cu valoare de normă stă, în acest fel, întotdeauna sub semnul provizoriului şi al relativităţii. După cum bine aprecia Jean-Noël Grandhomme, opinie pe care o împărtăşim, „L'histoire des paysans roumains sous l'uniforme hongrois este nettement moins monolitique que l'ont décrite jusque-là les histoires des deux pays : ni tous traîtres en puissance, ni tous *malgré-nous* héroïques et pathétiques. L'état d'esprit des combattants roumains a considérablement varié selon les personnes, les milieux, les lieux, les moments de la guerre. Chez eux, comme chez les autres nationalités de l'Empire dualiste, y compris les Tchécoslovaques, l'irrédentisme est loin de constituer le sentiment dominant au départ »[2].

Mitul „bunului împărat" şi sentimentul datoriei

Mitul „bunului împărat" a avut un succes masiv printre românii ardeleni. Educatorii, preoţii ortodocşi şi greco-catolici au întreţinut şi promovat constant acest mit, în aşa măsură încât legendele despre faptele bune pe care le-a făcut împăratul austriac românilor s-au confundat cu realitatea istorică[3]. Originile acestui mit coboară în epoca Luminilor şi se cristalizează în jurul ideii de monarhie absolută, în care supuşii au avut, la un nivel simbolic, o legătură directă şi cordială cu persoana împăratului, care a devenit în acest context reprezentantul naţiunii şi al intereselor sale[4]. Totodată, „bunul împărat" s-a profilat în imaginarul colectiv al românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina ca un personaj salvator, înzestrat cu puteri extraordinare, singurul capabil să salveze românii din „teroarea istoriei" pe care o impusese regimul de stări în care „naţiunea" română „tolerată" nu avea privilegii politice, economice, confesionale şi culturale precum aveau „naţiunile" reprezentate de maghiari, secui şi saşi[5]. Respectul faţă de Autoritate al ţăranilor români a fost caracterizat de credinţa că împăratul reprezintă „suprema autoritate, după Dumnezeu", precum şi de teama – devenită aproape o psihoză istorică[6] – faţă de autorităţile ungare[7].

Prin înfiinţarea regimentelor româneşti de graniţă din Transilvania şi Banat, în secolul al XVIII-lea, românii au avut ocazia să fie alături în mod direct de împărat şi să lupte pentru interesele sale şi ale imperiului. Starea militară a acestor comunităţi a permis emanciparea

---

Paris, 2004, p. 106 ; Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică. Soldaţi şi ofiţeri uitaţi*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, pp. 16-17.

[2] Jean-Noël Grandhomme, *Les Paysans Roumains*…, p. 106.

[3] Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică*…, p. 26.

[4] Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania şi Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs şi reprezentare*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, Editura Dacia, 2002, p. 38.

[5] Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj, Editura Napoca Star, 2003, pp. 29, 31.

[6] Cf. E. M. Cioran, *Histoire et utopie*, Paris, Éditions Gallimard, 1960, p. 18.

[7] Ioan I. Şerban, *Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial*, in „Annales Universitatis Apulensis. Historica", 2-3, Alba Iulia, 1998-1999, pp. 203-204; Cornel Ţucă, *Prizonierii români din armata austro-ungară internaţi în Rusia. Problemele repatrierii*, cuvânt înainte de Ion Agrigoroaie, Cluj, Editura Argonaut, 2011, pp. 29-30.

naţională a românilor, deoarece ei au ieşit de sub jurisdicţia administrativă a autorităţilor maghiare, căpătând o serie de drepturi şi libertăţi[8]. După cum aprecia istoricul Toader Nicoară, „[…] graţie numărului lor, românii dădeau proporţional cel mai mare număr de militari pentru armata imperială. Participarea lor la toate campaniile militare ale casei de Austria va demonstra calităţile de militari ale românilor dar şi loialitatea faţă de dinastie. […]”[9]. Nu întâmplător, cel mai vechi jurnal de front cunoscut al unui român transilvănean a fost scris de un membru al regimentelor de graniţă. Manuscrisul a fost datat graţie unei cronici versificate, scrise de căpitanul Ioan Şincai la 28 mai 1794, care relata luptele de pe Valea Rinului (din 1793 şi 1794) la care a participat – de partea coaliţiei europene şi împotriva armatelor franceze – şi Regimentul II românesc de graniţă-Năsăud[10].

În cercurile intelectuale româneşti, mitizarea împăratului s-a produs concomitent cu demonizarea centrului administrativ: Budapesta. S-a întreţinut în permanenţă ideea că „bunul împărat” îi va salva pe românii transilvăneni de la maghiarizare. Într-o statistică realizată de Sabina Fati în presa românească din Transilvania, de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, aflăm că „raportul pozitiv/negativ în articolele despre împărat/politica vieneza este net favorabil Vienei. În proporţie de 70% în *Gazeta Transilvaniei* şi de 90% în *Telegraful român*, discursul este pro-imperial. Loialitatea faţă de Curtea de la Viena şi respingerea clasei conduc[toare de la Budapesta a accentuat însă marginalitatea elitei de limba română”[11]. În acest context politic, cultural şi atitudinal intră soldaţii români ardeleni în armata austro-ungară.

Pe fondul fidelităţii, devenite deja istorice, faţă de „bunul împărat” şi a ostilităţii faţă de politicile de maghiarizare întreprinse de autorităţile din Transilvania şi Banat, a apărut printre români o formă identitară hibridă: *austro-românismul*. Aceeaşi fenomen s-a petrecut şi în Bucovina[12]. Cu toate că această provincie avea un regim politic mult mai bun, fiind administrată de austrieci, românii bucovineni au trebuit să se confrunte cu rivalitatea etnică şi confesională a rutenilor[13].

S-a acreditat ideea conform căreia emanciparea naţională a românilor se poate face doar prin intervenţia directă a împăratului de la Viena. Această credinţă coboară în timp în epoca Luminilor şi a mai fost repusă în discuţie cu ocazia tulburărilor socio-politice din 1848, când mai mulţi intelectuali români din Bucovina şi Transilvania au propus unirea tuturor

[8] Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1997, pp. 291-292.
[9] *Ibidem*, p. 292.
[10] Elena Mihu, *Cronica versificată de pe Rin*, in „Libraria. Studii şi cercetări de bibliologie”, III, Tîrgu Mureş, 2004, pp. 246-247; Maria Bocşe, *Cuvânt înainte*, in Vasile Bărean, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări şi glosar de Maria Bocşe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999, p. 7.
[11] Sabina Fati, *Transilvania – o provincie în căutarea unui centru. Centru şi periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania (1892-1918)*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2007, p. 233.
[12] Austro-românismul s-a manifestat în condiţiile în care în rândul burgheziei germanofone din Bucovina s-a manifestat, la cumpăna dintre secole, opţiunea pentru o identitate naţională germană, opusă cosmopolitismului Vienei. Cf. Andrei Corbea-Hoişie, *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle*, préf. Jacques le Rider, Paris, Institut d'Études Slaves, 2004, pp. 102-103.
[13] Jean-Noël Grandhomme, *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale (1916-1918). Genèse, aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences, prolongements et perspectives*, Vincennes, SHAT, 1999, pp. 35-36.

românilor sub protecţia Habsburgilor, inclusiv a celor din Valahia şi Moldova[14]. Punctul culminant al austro-românismului a fost atins în anul 1906, când Aurel C. Popovici a publicat în germană cartea *Stat şi naţiune. Statele-Unite ale Austriei Mari,* ocazie cu care a sintetizat întregul program al acestei atitudini identitare. Cu acea ocazie, intelectualul român, inspirat de modelul celui de-al Doilea Reich german, a propus o rezolvare concretă a problemei naţionale a românilor din Austro-Ungaria, propunând un stat confederal în care să fie inclusă şi România, în acest fel, Monarhia bicefală devenind una tricefală[15]. Încă o dată, Aurel C. Popovici a pus în opoziţie Viena şi Budapesta, pentru a anticipa cu mult spirit vizionar consecinţele pe care le poate avea amânarea sau nerezolvarea problemei naţionale româneşti: „[…] imperiul se aseamănă, ca să ne servim de expresia lui Bismarck, cu o maşină încărcată pusă la explodare, când ajunge o scânteie sau o singură mişcare greşită, pentru ca să arunce în aer supapa se siguranţă.// Mai ales acesta este cazul Ungariei. De mult Ungaria a degenerat într'un gen hibrid de stat anarhic şi poliţist, în care nebunia naţionalistă a partidului guvernamental şi înalta trădare, făţiş manifestată a partidului care dictează, sărbătoresc adevărate orgii"[16], pentru a aprecia în continuare că „Toate popoarele leale *faţă de Austria* despre care este aici vorba, au fost şi sunt în fundul inimii lor şi acum leale […]"[17].

Nicolae Iorga a încercat o definire (cu o notă maliţioasă), încă din 1915, a mitului „bunului împărat" din imaginarul colectiv al românilor din dubla monarhie. Cu acea ocazie, istoricul bucureştean a scos în evidenţă limitele practice ale mitului precum şi complicitatea austro-ungară în ceea ce priveşte o rezolvare reală a problemei naţionale a românilor[18]: „A fost cândva un împărat bun şi nişte unguri răi. Şi împăratul bun, de altfel ca toţi împăraţii buni, era gata să acorde românilor cele mai largi privilegii politice. Din nenorocire erau ungurii răi. Te întrebi dacă împăratul bun era făcut pentru Ungurii răi sau ungurii răi pentru împăratul bun. Eu cred că şi una şi alta […]"[19].

Cu toată ostilitatea istorică a românilor faţă de autorităţile ungare, după mărturia mai multor soldaţi, românii s-au prezentat la recrutare într-un număr mult mai mare decât cel aşteptat de autorităţi[20]. Pe lângă loialitatea faţă de împărat se manifestă printre soldaţii români ardeleni un acut *sentiment al datoriei*. Această trezire a conştiinţei la făcut, de exemplu, pe cunoscutul filolog Sextil Puşcariu să se întoarcă de urgenţă acasă, din vacanţa pe care o petrecea la malul Mării Negre, şi să se înregimenteze de bună voie, fără să primească personal ordinul de mobilizare[21]. Viitorul rector al primei universităţi româneşti din Cluj nota în memoriile sale următoarele: „Mi-am făcut repede socoteala: puteam sta în România, unde

[14] *Ibidem*, p. 33.
[15] *Ibidem*, p. 34.
[16] Aurel C. Popovici, *Stat şi naţiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naţionale şi a crizelor constituţionale din Austro-Ungaria*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1939, p. 18.
[17] *Ibidem*, p. 19.
[18] Despre maghiarizarea românilor şi acordul tacit dat de François-Joseph autorităţilor ungare în acest sens, vezi Jean-Noël Grandhomme, *Le Parti National Roumain de Transylvanie et de Hongrie (1881-1918)*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2, Paris, 2004, p. 154.
[19] Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. II, Editura Casei Şcoalelor, 1915, p. 19.
[20] Petre Din, *Mitul bunului împărat*…, p. 204; Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică*…, pp. 171-172.
[21] Ioan I. Şerban, *Românii în armata austro-ungară*…, p. 19; Cornel Ţucă, *Prizonierii români*…, p. 30.

eram sigur deocamdată. Nici nu mă atrăgea să merg la război cu austriecii, eventual contra României. Războiul în sine mi se părea o monstruozitate. Totuşi drumul pe care aveam să merg era clar înaintea mea. // Între toate sentimentele ce mă stăpâneau, unul singur domina: sentimentul datoriei. Orice alt raţionament trebuia să înceteze din momentul când stările excepţionale erau decretate [...]"[22].

Anul 1916 a tulburat starea de spirit şi a declanşat problema identitară a românilor din cadrul armatei austro-ungare. Intrarea României în război de partea „Antantei" şi moarte împăratului Francisc Iosif I au declanşat criza loialismului românesc, care a fost amplificat şi de nenumăratele tensiuni dintre soldaţii români şi ofiţerii maghiari. Începând din acest an au loc dezertări majore ale soldaţilor români în uniformă ungurească, care se predau de bună-voie ruşilor sau care treceau Carpaţii şi se predau autorităţilor române[23]. Dar toate aceste atitudini nu trebuie generalizate, tot în 1916, cu aproximativ două luni înaintea morţii împăratului, un prizonier român din României, ajuns în Transilvania, nota în jurnalul său următoarele: „Umilinţa unui convoi de prizonieri nu se poate descrie. Şi mai ales când ţi-i dat să treci prin teritorii pe care le revendici! Am vrea să ţinem capul sus, să fim mândri şi-n cădere, precum mândri eram în avântul dreptelor noastre cuceriri. Nu tirania ungurească, nici sfidarea saşilor ne aspreşte această atitudine, care trăieşte în sufletul nostru. Ura, dispreţul şi toate manifestările lor sunt fireşti: nu ne surprind. Ne doare însă umilinţa ce vine din partea românilor. Lecţia lor, în faţa duşmanului de moarte, ne pleacă fruntea la pământ. Eu ştiu sigur ce fel de români sunt aceea care ne hulesc acum, dar ce ştiu soldaţii din convoi despre românii „loiali"? Ei ştiu atât: se năruie cerul când glasul românesc îi blesteamă scrâşnind: „Ardeal v-a trebuit?" „Ardeal aţi găsit""[24], mărturie care demonstrează încă ataşamentul ridicat al populaţiei româneşti din Transilvania faţă de Imperiu.

Apar şi atitudini explicite în care, încă de la începutul războiului, în 1914, sentimentul naţional panromânesc este mai puternic decât loialitatea faţă de Habsburgi. Ofiţerul Octavian Tăslăuanu, care dezertează în 1915, se prezintă la încorporarea în armata austro-ungară mai repede decât era cazul, mânat şi el de *sentimentul datoriei*. Cu toate acestea, el nota în memoriile sale: „În seara în care am cetit nota monarchiei adresate Serbiei, am avut clipe grele. Toată noaptea n'am închis un ochi. Îmi dădeam seama că neamul nostru a ajuns la o răspântie. Ce va face România? E oare destul de înarmată? Cum se va strecură biruitoare şi prin vremurile de grea cumpănă ce vor urmă? Răspunsul, la aceste întrebări, m'a chinuit toată noaptea. Simţeam că întruparea idealurilor noastre s'apropie. Evenimentele le vor face neaşteptat de actuale şi că numai dela puterea şi înţelepciunea noastră va atârnà *fapta* de multă vreme visată […]"[25]. În cele din urmă, Octavian Tăslăuanu a trecut Carpaţii şi s-a predat autorităţilor româneşti, încă dinainte ca acestea să intre în război, rămânând însă marcat de un profund sentiment dureros. Pe fondul unui ataşament general faţă de împărat, ataşamentul faţă

[22] Sextil Puşcariu, *Memorii*, ediţie de Magdalena Vulpe, pref. de Ion Bulei, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 7.

[23] Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică*…, p. 172.

[24] Ion Gr. Oprişan, *Pe căile robiei. Însemnările unui prizonier român (1916-1918)*, ediţie îngrijită, note, studiu introductiv de Cosmin Budeancă şi Valentin Orga, Cluj, Editura Argonaut, 2003, p. 88.

[25] Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de răsboiu. Ziarul unui român, ofiţer în armata austro-ungară, care a luat parte, cu glotaşii români din Ardeal, la luptele din Galiţia*, ediţia a 2-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Librăriei Şcoalelor C. Sfetea, 1915, p. 13.

de Transilvania i-a lăsat ofiţerului român traume în suflet, atitudine care va alimenta ulterior, în perioada interbelică, regionalismul românilor transilvăneni din cadrul României Mari. Tăslăuanu a notat următoarele trăiri, atunci când a descris momentul în care s-a hotărât să treacă graniţa, în Regatul României: „[…] am stat un ceas întreg uitându-mă înapoi la Ardeal. Când mă gândeam că poate n'am să-l mai văd niciodată, mi se întunecà sufletul şi plângea inima din mine. Îşi poate oricine închipuì câte a trebuit să sufăr, ca să mă hotărăsc să dezertez cu medalia împăratului pe piept, să mă despart de scumpul meu Ardeal"[26].

Versurile ţăranilor soldaţi

Intelectualii românilor din armata austro-ungară şi-au fixat cel mai bine gândurile şi sentimentele pe care le-au avut în timpul Marelui Război în texte cu caracter diaristic sau, ulterior evenimentelor, cu caracter memorialistic. Textul în proză oferea celor obişnuit să scrie o paletă bogată de exprimare a nuanţelor şi a detaliilor discursive, precum şi ocazia de a argumenta solid o opinie. În schimb, marea majoritate a ţăranilor alfabetizaţi şi-a exprimat cel mai uşor trăirile în versuri, compunând nenumărate poezii scrise într-un stil naiv şi frust, specific poeziei populare româneşti. Apelul la poezie a uşurat nevoia de a comunica a soldaţilor ţărani, deoarece mulţi dintre ei se aflau pentru prima dată în situaţia dificilă de a-şi exprima sentimentele în scris. Poezia populară a oferit ocazia ţăranilor de a compune un puzzle comunicaţional în care să fie alăturate versuri cunoscute din folclor – cu o mare încărcătură expresivă, ideatică şi imagistică – scutindu-i în acest fel de a-şi descrie trăirile într-un alt gen (în proză) cu care nu erau familiarizaţi şi pe care nici nu l-au exersat în prealabil. Inclusiv în scrisorile obişnuite poezia a avut un rol important, ea fiind folosită pe postul unor formule de introducere, de încheiere sau de salut[27].

În continuarea celor scrise mai sus, Eugenia Bârlea a constatat foarte bine faptul că: „Forma scrisorilor din vremea primului război mondial demonstrează că, pentru cea mai mare parte a populaţiei rurale, nu era o modalitate de comunicare la îndemână. Stângăcia transpare nu numai din incapacitatea de a-şi exprima nuanţat sentimentele. Universul satului tradiţional era cel al cântecului. Preaplinul sufletesc, sentimentele de bucurie sau de durere, toate sentimentele omeneşti sunt „codificate". Performarea genurilor folclorice potrivite fiecărei situaţii sufleteşti avea un rol cathartic. Dând glas unui cântec de dor, se realiza o stare de împăcare şi aşteptare liniştită. Creaţia populară canalizează experienţa personală în tipare deja existente care lasă loc exprimării personale, căci fiecare interpretare este o nouă variantă. Rolul constrângător al tiparului solidarizează trăirea personală cu sentimentele tuturor. Când a apărut posibilitatea de a-şi comunica în scris sentimentele s-au trezit în faţa unei greutăţi pe care au depăşit-o apelând la versurile cântecelor, ele ajutând la exprimarea sentimentelor, a nuanţelor inefabile ale simţirii omeneşti"[28].

În condiţiile în care cultura satului românesc a fost una eminamente orală, ţăranii soldaţi au compus o serie de „cântece de cătănie" sau „cântece de militărie şi război" care au fost transmise prin viu grai. O bună parte din aceste cântece a fost moştenită în fondul culturii

[26] *Ibidem*, p. 351.
[27] Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*, vol. II, Editura Minerva, 1983, p. 226.
[28] Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj, Editura Argonaut, 2004, p. 253.

orale ţărăneşti din războaiele anterioare la care au participat românii. Originea acestei specii artistice poate fi plasată în secolul al XVIII-lea, odată cu înfiinţarea regimentelor de graniţă de către austrieci[29]. Trecerea de la cântec la poezie a fost realizată sub impactul culturii scrise. Lipsa melodiei şi exprimarea în scris au avut o serie de consecinţe printre care se numără dispariţia refrenelor sau o mai mare libertate de a alege anumite formulări, care în această situaţie nu mai erau condiţionate de ritmul muzicii. Originalitatea versificatorilor era dată de libertatea cu care ţăranii combinau versuri din cântece diferite, care să le folosească pentru a descrie o stare sufletească particulară. În aceste condiţii, identificarea notei de originalitate a poetului ţăran putea fi uşor realizată[30].

Fondul cântecelor de război, precum şi fondul poeziei populare pe aceeaşi temă, a fost în permanenţă folosit şi readaptat de către soldaţii ţărani români. A fost de ajuns ca simpla înlocuirea a unor cuvinte să facă dintr-un fragment de poezie mai vechi, unul nou. În acest sens, Constantin Brăiloiu observa că în anumite poezii au fost împrumutate rânduri întregi, singurele modificări fiind reprezentate de schimbarea adversarului şi a locului de desfăşurare a luptelor. De exemplu: „turcul" a fost înlocuit cu „rusul" şi „Bosnia" cu „Galiţia"[31]. În acest fel, poezia din timpul Războaielor Balcanice a fost refolosită pentru a exprima experienţa Primului Război Mondial.

Pe lângă profundul caracter oral, spontan şi naiv al poeziei scrise în tranşee de ţăranii români din armata austro-ungară, se mai poate identifica şi o „contaminare" tematică venită din mediul cult sau din „cultura oficială". În acest sens, Constantin Brăiloiu a întâlnit în poezia soldaţilor „versuri ce par cunoscute şi chiar unele de mult ştiute din culegeri tipărite"[32]. Se disting influenţe ale poeziei lui Vasile Alecsandri (1821-1890), precum tema „ruga pentru pace" pusă în circulaţie încă din 1855[33]. Pot fi identificate poezii compuse sub influenţa unor articole de ziar, care descriu anumite evenimente istorice importante, precum moartea împăratului Francisc-Iosif[34].

Chiar dacă cele două războaie mondiale nu au generat o nouă specie, *scrisoarea versificată*[35], cu siguranţă începând cu anul 1914 acest fel de a comunica prin intermediul scrisului s-a impus şi a cunoscut o mare utilizare printre soldaţii ţărani[36]. Faptul că au putut fi scrise scrisori versificate şi înainte de Primul Război Mondial[37] a fost ilustrat de George Coşbuc (1866-1918), care a publicat în anul 1901, probabil inspirat de o poveste adevărată, poezia *O scrisoare de la Muselim-Selo*, în care a descris trăirile şi dorinţele unui ţăran român

[29] Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*…, p. 223.
[30] Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*…, p. 256.
[31] Constantin Brăiloiu, *Poeziile soldatului Tomuţ din războiul 1914-1918*, Societatea Compozitorilor Români, Bucureşti, 1944, p. 47.
[32] *Ibidem*, p. 33.
[33] *Ibidem*, pp. 23; 47.
[34] *Ibidem*, pp. 23-24 şi nota 40.
[35] Ovidiu Bîrlea a apreciat că „Experienţa dură a celor două războaie mondiale a generat şi o nouă specie: scrisorile versificate". Cf. Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*…, p. 225.
[36] Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*…, p. 255.
[37] Exemplele pe care le putem da, pentru perioada dinainte de Primul Război Mondial, sunt doar din domeniul culturii burgheze deoarece încă nu am identificat mărturii scrise ale ţăranilor, iar dacă acestea s-au păstrat, ele au fost transmise pe cale orală, făcând parte din fondul culturii ţărăneşti.

participant la Războiul de Independenţă din 1877-1878[38]. Abia din ultima strofă cititorul află că de fapt scrisoarea în versuri fusese scrisă de un caporal în numele soldatului ţăran neştiutor de carte, care murise între timp pe câmpul de luptă, situaţie care ne demonstrează încă o dată faptul că ţăranii iletrizaţi îşi exprimau gândurile către cei dragi cel mai bine prin versuri, chiar şi atunci când apelau la ajutorul intermediarilor care le scriau scrisorile. Sugestiv este şi faptul că poetul naţional Mihai Eminescu (1850-1889), în cunoscuta *Scrisoarea III*, imaginează tot în versuri populare scrisoarea pe care o trimite, de pe câmpul de luptă, fiul voivodului.

Istoricul trebuie să ţină seama şi de cenzura la care au fost supuse scrisorile trimise de pe câmpul de luptă. Eugenia Bârlea a observat că a existat o deosebire majoră între scrisorile trimise de ţărani şi cele de intelectuali. Este vorba, de fapt, „[…] de diferenţa dintre două lumi, dintre cultura orală şi cea a scrisului, dintre mentalitatea tradiţională şi cea modernă […]”[39]. Scrisorile soldaţilor de rând nu necesitau a fi cenzurate, fapt constatat de către un ofiţer care a fost însărcinat cu această activitate[40]. În mesajele trimise celor dragi de acasă nu erau exprimate date de importanţă militară, nici opinii cu încărcătură naţională sau politică, ci informaţii de ordin personal, versuri naive sau sfaturi despre cum trebuie întreţinută gospodăria cât timp soldatul era plecat la război.

Există o diferenţă flagrantă între versurile scrise de soldaţii ţărani români despre război şi cele scrise de cunoscutul poet Octavian Goga (1881-1938), care s-a transformat într-un adevărat ideolog şi lider de opinie. În 1916, înainte de intrarea României în război, poetul transilvănean a publicat un volum de poezii cu un titlu sugestiv: *Cântece fără de ţară*...[41]. Goga a susţinut ideea că românii din Transilvania luptă pentru o cauză care nu le aparţine, ei fiind străini în propria lor patrie, ideea care a fost susţinută mai târziu şi de Petre Nemoianu, un alt intelectual român care a marcat prin ideile sale istoriografia dedicată Marelui Război[42].

Cartea lui Octavian Goga a avut un impact rapid în cercurile intelectuale[43]. Ea a ridicat într-o manieră deschisă şi polemică problema identitară pe care a avut-o o parte a elitei românilor ardeleni, ce nu a găsit o rezolvare a chestiunii naţionale nici în Austro-Ungaria şi nici în România, care, prin neutralitatea ei, înşelase aşteptările referitoare la proiectul de unitate naţională a românilor.

În poezii ca *Fără ţară* sau *Aşteptare*, Octavian Goga a pus în evidenţă ura de secole pe care românii transilvăneni au acumulat-o împotriva ungurilor şi faptul că ei nu se simt acasă în Austro-Ungaria, aşteptând cu sufletul la gură ca soldaţii români de peste Carpaţi (dorobanţii) să-i elibereze de sub jugul ungar; pentru ca în poeziile *Ţara mea de suflet* sau *Latinitatea strigă din tranşee,* poetul să acuze România pentru neutralitatea militară şi incapacitatea de ei de a înţelege momentul istoric în care se poate realiza unirea tuturor românilor[44]. În poezia *Pajura cu două capete,* Austro-Ungaria a luat forma unui animal

[38] George Coşbuc, *O scrisoare de la Muselim-Selo*, in Idem „Cântece de vitejie” (prima ediţie în 1901).
[39] Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*…, p. 251.
[40] L. Gabor, în *Tribuna*, II, nr. 17, 24 aprilie 1916, p. 295, apud Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale*…, p. 251.
[41] Octavian Goga, *Cântece fără ţară*, (prima ediţie în 1916), Timişoara, Editura Helicon, 1995.
[42] Petre Nemoianu, *Prizonier la Ruşi, rob la Unguri*, Bucureşti, Librăria Pavel Suru, s. a. [1934 ?], p. 6.
[43] Octavian C. Tăslăuanu, *Sub flamurile naţionale. Note şi documente din războiul de întregire al neamului*, I, Sighişoara, Editura Miron Neagu, s. a., capitolul „Cântece fără de ţară”, p. 138, passim.
[44] Octavian Goga, *Cântece fără ţară*…, pp. 6-7, 8-9, 13-14, 38-39.

monstruos şi blestemat care a mutilat trupul colectiv al naţiunii române din Transilvania, Goga exprimându-şi dorinţa ca românii să fie primii care să sărbătorească la mormântul dublei monarhii[45].

În ceea ce priveşte lumea ţărănească, raportarea la România sau la Austro-Ungaria a fost mult diferită. Deosebirile de conţinut, stil şi formă dintre poezia ţărănească şi cea cultă pot fi sesizate şi în broşura publicată, încă din timpul războiului, de Augustin S. Deac, unde au fost amestecate textele unor poeţi cunoscuţi cu cele ale unor soldaţi obişnuiţi[46].

Din însemnările soldaţii ţărani reiese că aceştia au fost prea puţin interesaţi de subiectele politice sau naţionale. Principala lor grijă a fost să depăşească cu bine acea perioadă infernală a vieţii lor în care au fost obligaţi să lupte în război departe de familie şi de satul natal. Cu toate acestea, ţăranii au avut sentimentul că participă la un război drept, pentru apărarea patriei, a pământului strămoşesc şi a împăratului[47].

Departe de anumite deziderate naţionale, în poeziile soldatului Vasile Tomuţ războiul a primit o semnificaţie religioasă, el reprezentând ocazia prin care omul trebuie să „plătească" toate păcatele sale şi ale predecesorilor săi, unele versuri fiind vădit influenţate de rugăciunile sau de liturghia Bisericii ortodoxe[48].

Spre deosebire de discursul despre război al intelectualilor, în cazul ţăranilor nu apare invocat *sentimentul datoriei* care îi face să lupte pentru o cauză nobilă sau pentru anumite idealuri naţionale. Războiul este văzut ca un eveniment rău şi absurd, care i-a luat din sânul familiei şi de la muncile câmpului. Apare în scrierile şi în cântecele ţăranilor subliniată incompatibilitatea dintre munca agricolă şi lupta în război, ei precizând, cu o doză de umor, că ţăranul nu a fost făcut pentru a folosi puşca, ci pentru a mânui coasa, secera şi sapa[49].

Fidelitatea românilor faţă de împăratul de la Viena a fost cultivată pe întreg secolul al XIX-lea şi prin intermediul tipăriturilor cu tiraje de masă. Într-un calendar tipărit la Buda, în 1810, apare şi o poezie scrisă în stilul ţărănesc în care se acreditează ideea că fidelitatea faţă de împărat este răsplătită de Dumnezeu[50]. Într-un alt calendar tipărit la Buda, în 1817, mitul „bunului împărat" a fost completat şi la nivel vizual printr-o gravură[51].

---

[45] *Ibidem*, pp. 10-12.

[46] ***, *Cartea vitejilor. Cântece dela soldaţii de pe câmpul de luptă adunate de Augustin S. Deac, tipograf, cu un tablou (chip) al vitejilor noştri morţi pentru tron şi patrie*, ediţia a V-a, Szamosújvár – Gherla, Editura şi propr. lui A. S. Deac, 1917, passim.

[47] Emil Precup, *Dor şi jale, patimi şi suferinţe. Poezii culese din război, aranjate şi publicate pentru popor*, (prima ediţie în 1920), Sibiu, Editura Imago, 1997, pp. 31, 42, 44, 47, 49, passim; Dimitrie Cioloca, *Cântece din războiu*,vol. II, *Dor şi jale*, Caransebeş, 1916, apud Gheorghe Negustor, *Oamenii şi moartea în timpul marelui război. Sentimente, atitudini şi manifestări faţă de război*, teză de doctorat, coord. Toader Nicoară, Cluj, Universitatea „Babeş-Bolyai", 2013, p. 72.

[48] Constantin Brăiloiu, *Poeziile soldatului Tomuţ*…, pp. 22-23.

[49] ***, *Cântece de cătănie. Repertoriu şi marginalii la primele două ediţii ale Festivalului Naţional al Cântecului Popular de Cătănie (1994-1995)*, Cluj, Editura Dacia, 1997, pp. 161, 215-216; Mihai Dan, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediţie îngrijită de Viorel Ciubotă şi Ion M. Botoş, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008, passim; Emil Precup, *Dor şi jale*…, p. 57.

[50] „…Ia ascultă ce zic eu/ Voi să mă jur şi zic zău/ Stăi lângă'mpăratul tău/ Că-ţi ajută Dumnezeu". Cf. Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile*…, p. 396.

[51] Ioan Cristinel Roman-Negoi, Anca Elisabeta Tatay, *The Tale of a Sick Widow. An Important Contribution to the Development of the Good Emperor's Myth in the Transylvanian Area*, in « Brukenthalia. Romanian Cultural

În cântecele de cătănie, soldaţii ţărani întră într-un dialog direct cu împăratul, cerându-i acestuia îndurare, ajutor sau blestemându-l pentru soarta grea pe care o duc pe câmpul de luptă. Acest dialog virtual a fost întreţinut şi stimulat în mentalitatea ţărănească de caracteristicile tipice autoritarismului domniei lui Francisc Iosif I, care a substituit de fapt un dialog real şi funcţional[52]. În cântecul *Trimis-o-mpăratul carte* este prezentată situaţia în care tinerele fete sunt îndemnate personal de către împărat, prin intermediul unei cărţi poştale, să poarte doliu şi să nu mai participe la petrecerile de dans, pentru că tinerii din sat sunt plecaţi la război[53].

Relaţia directă dintre împărat şi soldatul ţăran român, personalizată de sentimentul compasiunii şi al fidelităţii, apare foarte bine reflectată în poezia *Versul împăratului* scrisă de Vasile Tomuţ din satul Botoşana (Bucovina). Versurile au fost create sub impactul emoţional al aflării veştii morţii împăratului Francisc Iosif I, soldatul român empatizând cu soarta tragică a „părintelui" său. Cu multă putere expresivă, Tomuţ a descris un peisaj emoţional în care tot imperiul a fost scufundat în lacrimi, femeile plângând după soldaţii plecaţi la război, iar soldaţii plângând după împăratul pierdut[54].

Cu toate neplăcerile pe care le-au întâmpinat soldaţii români din partea ofiţerilor maghiari, nu sentimentul datoriei (invocat de intelectuali), ci *jurământul dat împăratului* i-a făcut pe români să lupte pentru apărarea Imperiului. În multe poezii apare invocat acest jurământ dat împăratului, care a căpătat o încărcătură religioasă, iar nerespectarea lui atrăgea inevitabil sentimentul păcatului. Românii din Austro-Ungaria au fost mândri să lupte pentru împărat, invocând în poeziile compuse originea lor glorioasă de descendenţi ai romanilor, precum şi trecutul militar de excepţie demonstrat în cadrul regimentelor de graniţă, în secolele XVIII-XIX. În acelaşi timp, soldaţii românii au încercat să se întreacă în vitejie cu celelalte popoare ale Imperiului, pentru a demonstra împăratului că sunt cei mai buni, dar şi lumii întregi că ei îşi merită un statut egal cu cel al maghiarilor sau al populaţiilor germanice din dubla monarhie[55].

În poeziile şi în cântecele ţăranilor români din armata austro-ungară nu apar frământările identitare care au animat literatura cultă transilvăneană din perioada interbelică, în care „glasul datoriei" a fost sufocat şi înlocuit de „glasul conştiinţei naţionale"[56]. Personajul principal din celebrul roman *Pădurea spânzuraţilor* a lui Liviu Rebreanu (1885-1944) îşi găseşte un corespondent, în istoria trăită, în persoana ofiţerului Octavian Tăslăuanu, care a devenit reprezentativ pentru situaţia intelectualilor români din Transilvania.

History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei », 2, Sibiu, 2012, p. 35; Anca Elisabeta Tatay, *Ipostaze ale femeii în gravurile Calendarului de la Buda din 1817*, in « Transilvania », 4, 2012, Sibiu, pp. 85-86.

[52] Doru Radosav, *Arătarea împăratului*…, pp. 35-36.

[53] ***, *Cântece de cătănie*…, p. 138.

[54] Constantin Brăiloiu, *Poeziile soldatului Tomuţ*…, pp. 74-75.

[55] Emil Precup, *Dor şi jale*…, pp. 31, 43, 49; Vasile Bărean, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări şi glosar de Maria Bocşe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999, p. 27; Ion Clopoţel, *Însemnări de război. Jertfe româneşti în războiul neamurilor*, Arad, Editura Tipografiei şi Librăriei Diecezane, 1916, p. 8; Gheorghe Negustor, *Oamenii şi moartea*…, 72.

[56] Imola Katalin Nagy, *Tema marelui război în literaturile ardelene*, in „The Proceedings of the European Integration – Between Tradition and Modernity Congress", vol. IV, Tîrgu Mureş, Editura Universităţii „Petru Maior", 2011, p. 41.

Din creaţiile ţăranilor români reiese că aceştia au fost fideli Monarhiei austro-ungare (de voie, de nevoie), conştiinţa lor fiind „legată" de jurământul dat împăratului. Nu întâmplător, moartea lui Francisc Iosif I a declanşat un val de dezertări din partea românilor, soldaţii simţindu-se, în sfârşit, eliberaţi faţă de jurământul pe care îl făcuseră *persoanei* Împăratului[57]. În mentalitatea ţărănească, a fi bun român şi, în acelaşi timp, a fi loial împăratului nu reprezentau două atitudini incompatibile, ci, dimpotrivă, două atitudini care se completau reciproc. Trecerea de la loialismul dinastic la cel etnic a avut şi o importantă componentă religioasă, conştiinţa soldaţilor fiind eliberată de jurământului solemn dat împăratului printr-un ritual religios. În acest sens, Liviu Maior a observat că „[…] preoţii militari aveau o preocupare simbolică ce semnifica sfârşitul loialismului dinastic în rândul conaţionalilor lor. Oficiau zilnic un serviciu religios, prin care îi „eliberau" de jurământul depus faţă de împărat. De data aceasta jurau faţă de regele României. Era un sfârşit de drum previzibil din anii războiului. Aceleaşi ceremonii s-au desfăşurat la cazărmile din Praga, unde se aflau aproximativ 20 000 de soldaţi şi ofiţeri români"[58]. Eşecul armatei austro-ungare, ca ultim bastion funcţional al Imperiului, şi evoluţia generală a evenimentelor au făcut ca vechea formă de loialism să fie înlocuită cu o alta, centrată pe etnic şi pe statul naţional[59].

Notă: *Valentin Trifescu este postdoctorand la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Această lucrare a fost finanţată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanţat din Fondul Social European, prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.*

Bibliografie:

Bărean, Vasile, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări şi glosar de Maria Bocşe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999.

Bârlea, Eugenia, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj, Editura Argonaut, 2004.

Bîrlea, Ovidiu, *Foclorul românesc*, vol. II, Editura Minerva, 1983.

Brăiloiu, Constantin, *Poeziile soldatului Tomuţ din războiul 1914-1918*, Societatea Compozitorilor Români, Bucureşti, 1944.

Bocşe, Maria, *Cuvânt înainte*, in Vasile Bărean, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări şi glosar de Maria Bocşe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999.

Cioran, E. M., *Histoire et utopie*, Paris, Éditions Gallimard, 1960.

Fati, Sabina, *Transilvania – o provincie în căutarea unui centru. Centru şi periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania (1892-1918)*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală Cluj, 2007.

Clopoţel, Ion, *Însemnări de război. Jertfe româneşti în războiul neamurilor*, Arad, Editura Tipografiei şi Librăriei Diecezane, 1916.

[57] Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică*…, p. 172.

[58] *Ibidem*, p. 201.

[59] *Ibidem*, 212; Jean-Noël Grandhomme, *La Roumanie de la Triplice à l'Entente (1914-1919)*, s. l., Éditions 14-18 SOTECA, 2009, pp. 36-37.

Corbea-Hoişie, Andrei, *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle*, préf. Jacques le Rider, Paris, Institut d'Études Slaves, 2004.

Dan, Mihai, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediţie îngrijită de Viorel Ciubotă şi Ion M. Botoş, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008.

Din, Petre, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj, Editura Napoca Star, 2003.

Goga, Octavian, *Cântece fără ţară*, (prima ediţie în 1916), Timişoara, Editura Helicon, 1995.

Grandhomme, Jean-Noël, *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale (1916-1918). Genèse, aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences, prolongements et perspectives*, Vincennes, SHAT, 1999.

Grandhomme, Jean-Noël, *Les Paysans Roumains sous l'uniforme hongrois en 1914. Lecture critique des souvenirs d'Octavian Tăslăuanu, Trois mois de campagne en Galicie*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2.

Grandhomme, Jean-Noël, *Le Parti National Roumain de Transylvanie et de Hongrie (1881-1918)*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2, Paris, 2004.

Grandhomme, Jean-Noël, *La Roumanie de la Triplice à l'Entente (1914-1919)*, s. l., Éditions 14-18 SOTECA, 2009.

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. II, Editura Casei Şcoalelor, 1915.

Maior, Liviu, *Românii în armata habsburgică. Soldaţi şi ofiţeri uitaţi*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004.

Mihu, Elena, *Cronica versificată de pe Rin*, in „Libraria. Studii şi cercetări de bibliologie", III, Tîrgu Mureş, 2004.

Nagy Imola Katalin, *Tema marelui război în literaturile ardelene*, in „The Proceedings of the European Integration – Between Tradition and Modernity Congress", vol. IV, Tîrgu Mureş, Editura Universităţii „Petru Maior", 2011.

Negustor, Gheorghe, *Oamenii şi moartea în timpul marelui război. Sentimente, atitudini şi manifestări faţă de război*, teză de doctorat, coord. Toader Nicoară, Cluj, Universitatea „Babeş-Bolyai", 2013.

Nemoianu, Petre, *Prizonier la Ruşi, rob la Unguri*, Bucureşti, Librăria Pavel Suru, s. a. [1934 ?]

Nicoară, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1997.

Oprişan, Ion Gr., *Pe căile robiei. Însemnările unui prizonier român (1916-1918)*, ediţie îngrijită, note, studiu introductiv de Cosmin Budeancă şi Valentin Orga, Cluj, Editura Argonaut, 2003.

Precup, Emil, *Dor şi jale, patimi şi suferinţe. Poezii culese din război, aranjate şi publicate pentru popor*, (prima ediţie în 1920), Sibiu, Editura Imago, 1997.

Popovici, Aurel C., *Stat şi naţiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naţionale şi a crizelor constituţionale din Austro-Ungaria*, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1939.

Puşcariu, Sextil, *Memorii*, ediţie de Magdalena Vulpe, pref. de Ion Bulei, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

Radosav, Doru, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania şi Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs şi reprezentare*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, Editura Dacia, 2002.

Roman-Negoi, Ioan Cristinel; Tatay, Anca Elisabeta, *The Tale of a Sick Widow. An Important Contribution to the Development of the Good Emperor's Myth in the Transylvanian Area*, in « Brukenthalia. Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei », 2, Sibiu, 2012.

Şerban, Ioan I., *Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial*, in „Annales Universitatis Apulensis. Historica", 2-3, Alba Iulia, 1998-1999.

Tatay, Anca Elisabeta, *Ipostaze ale femeii în gravurile Calendarului de la Buda din 1817*, in « Transilvania », 4, Sibiu, 2012.

Tăslăuanu, Octavian C., *Sub flamurile naţionale. Note şi documente din războiul de întregire al neamului*, I, Sighişoara, Editura Miron Neagu, s. a.

Tăslăuanu, Octavian C., *Trei luni pe câmpul de răsboiu. Ziarul unui român, ofiţer în armata austro-ungară, care a luat parte, cu glotaşii români din Ardeal, la luptele din Galiţia*, ediţia a 2-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Librăriei Şcoalelor C. Sfetea, 1915.

Ţucă, Cornel, *Prizonierii români din armata austro-ungară internaţi în Rusia. Problemele repatrierii*, cuvânt înainte de Ion Agrigoroaie, Cluj, Editura Argonaut, 2011.

***, *Cartea vitejilor. Cântece dela soldaţii de pe câmpul de luptă adunate de Augustin S. Deac, tipograf, cu un tablou (chip) al vitejilor noştri morţi pentru tron şi patrie*, ediţia a V-a, Szamosújvár – Gherla, Editura şi propr. lui A. S. Deac, 1917.

***, *Cântece de cătănie. Repertoriu şi marginalii la primele două ediţii ale Festivalului Naţional al Cântecului Popular de Cătănie (1994-1995)*, Cluj, Editura Dacia, 1997.